

Шифър : 05 . 08 . 04

Изкуствознание и

изобразителни изкуства

Рецензия

от доц. д-р Елена Коцева – Арнаудова на
дисертационен труд за присъждане на
научната и образователна степен Доктор

Тема : Художественото оформяне на ръкописите от
Софийското книжовно средище – XV - XVI век

Автор : Цвета Вилдова Евлогиева - Кацарова

Ръкописната книга е утилитарна вещ , която се локализира , датира и определя като културен феномен чрез редица частни анализи , присъщи на емпирични методиките . За няколко десетилетия през XX в. и до днес, именно методиките бяха обогатени с нови химико-технологични и виртуални научни способности . Този богат избор от възможности за системен анализ изисква от изследователите ясно поставена цел и обозрим хронологически обхват. Условието за компаративистика в проучванията на ръкописите са породени и от особеното място , което е отредено на книгата в сакралното пространство на християнството – тя носи Новия Завет , т.е. Новия Договор . Книгата сама по себе си съхранява божествено откровение и поради това се превръща и в медиатор и в собствено сакрално пространство - в иеротопията на храма и в храмовия ритуал. Но книгата съществува благодарение на манифактурно производство , което въпреки технологичните промени , няколко хилядолетия фиксира знаците на човешката памет линейно – чрез линейни писмености , каквито са

гръцкото и кирилското писмо . Тогава къде е границата между универсално-утилитарното и художествено-неповторимото в изкуството на книгата от XV - XVI в. ограничено в пределите на Софийското книжовно средище ? Трудни отговори с добре подготвени анализи в доктората на Цвета Кацарова .

Това неочаквано и малко тържествено въведение към рецензията ми за обсъждания труд идва от въпроса - кое в украсата на ръкописите е уникално художественото , защо търсейки художественото в изкуството на книгата , изследователите са длъжни да привеждат и друг тип анализи и данни . Самите богослужебни книги са съставени от текстове , които имат своя догматическа иерархия . Тя от своя страна определя техният дизайн – от формата до избора на шрифт и естетика - която бих нарекла “ естетика на утилитарното “ . Разнообразният състав на стотината ръкописа , повечето от които проучени *de visu* , тяхното анализиране и систематизиране в общия обем на дисертационния труд от 221 страници (от които 18 страници Библиография с 205 заглавия) , Приложение стр . 31 , Албум ил . CXI са добросъвестно коригирани за краткия период от приемане за защита на изследването до официалното му регистриране за журиране . За мене бързата реакция на докторантката и резултатите от нея са първата положителна оценка за труда . За самата авторка направеното в този кратък срок означава отлично познаване на материала и критично отношение към собствените проучвания . Поправките са направени , за да се изтъкне именно украсата , без да се накърняват атрибутиращи данни за ръкописите и приетите хронологически граници .

Уводът в дисертацията , стр.1-24 , се спира на следните въпроси : обект и проблеми на изследването ; състояние на проучванията ; цели и методи . Намирам , че разделът “ състояние на проучванията “ трябва да предхожда “ проблеми , цели и методи “ . Още повече , че за по-старото състояние за книжовната продукция от Софийското книжовно средище са проверени

инвентарните книги на книгохранилища , чийто архивни единици влизат в темата на доктората . Направените от Цвета Кацарова проверки за постъпленията доказват спазваната в изследователската ѝ работа пунктуалност.

Ще цитирам схващането на докторантката за атрибуция на украсата при условие на регионални и хронологически граници - Софийско , XV - XVI век , стр. 21 , “ Цели и методи на изследване “ : “ Аналитичното датирание и локализиране на ръкописните книги е резултат от системни съпоставки на различни характеристики , приети като задължителни при описването на ръкописите . Една от тези характеристики е украсата : 1/ като зависимост от графичното *представяне* на текста ; 2/ като репертоар от образи , орнаментални композиции и мотиви оформящи *художествено* уталитарната вещ “ книга “ .

Изхождайки от образователния ценз , който докторантката има и шифъра на доктората “ Изкуствознание и изобразителни изкуства “ намирам , че “ представяне “ на текста трябва да се замени с термина “ композиране “ , т.е. “ графично композиране “ . Но щом като знаковият/ буквен запис е линеен , то композицията е разположена в равнина = поле (лист) по правилата на Евклидовата геометрия . При тази уговорка *анализът на графичната композиция* би могъл да обясни мястото , а вероятно и избора на място в нея на образи , извън записан на текста . Терминът композиция би си кореспондирал с понятието за структура на тестовите , лансирано от Ст . Кожухаров във връзка със ревизията според Йерусалимския типик през XIV в. и композициите от текстови състави , свързани иерархично в едно цяло , тук срв. реда на богослужебните книги според Литургиката . За този тип връзки – графично композиране на текста/информативен блок/иерархия на текста в литургията/графично маркиране - има и други определения , като напр. “ архитектоника “ на текста . Коментарът ми цели да обърне внимание на докторантката върху

еднозначна в хуманитаристиката терминология и възможността за нейното използване от изкуствознанието в областта на културния феномен – книга .

Цвета Кацарова описва изкуствоведческите методи и анализи , които са използвани в доктората . Между тях са и калиграфско - художествените особености на писмото , заявени и доказвани в хода на изследването . Смятам този параграф за особено важен : а/ поради класицизиращи елементи в писмото и съставите на ръкописите от XV XVI в. ; б/ поради завършване в същите столетия на обновяване на богослужебната литература – състави и материални носители ; в/ поради появата на книгопечатането и систематизирането на Запад на правила и познания за буквописа и калиграфията при създаването на шрифтови комплекти , включително кирилски ; г/ поради документирани среднобългарски кирилски шрифтови образци и текстове в първопечатни книги ; д/ поради документирани заемки от първопечатни образци , XV – XVI в . в ръкописите .

Въведен като основно изискване при проучване на ръкописите , Описът присъства със своите параграфи в целия текст на доктората . Мисля , че без Опис не може да се пристъпи към проучване на каквато и да е информация , предлагана от ръкописа . При украсата съставът неизменно композира декорирането на книгата – от подвързията до колофона . И така споделям методиката използвана в доктората. Тя представя украсата на ръкописната книга (при база данни от 100 кодекса) като вид приложно изкуство , в което уникалните постижения са резултат или от уменията и таланта на изпълнителя или от специалната поръчка . Текстът подчинява образа .

“Софийското книжовно средище – териториални и хронологически характеристики “ , стр. 12 – 46 , е представено в своите географски граници и състояние на проучванията . Мисля , че специално при географския релеф би било добре да се посочат , дори само библиографски , пътищата и

природните ресурси – води , гори , рудни и златоносни находища - тъй като животът на много от селищата през разглежданата епоха зависят от тях . Както и достъпът до изкуство .

При изясняването на понятието “ школа “ – “ средище “ във възгледите на Д . Богданович трябва да се имат пред вид и неговите , и подобни руски проучвания на въпроса “ колко и кои богослужебни книги са необходими за един храм “ ? Тогава полученото имагинерно количество би се добавило към идентифицираните паметници от София и Софийско . Подобна спекулативна , в смисъл - умозрителна картина - би обяснила както легендата за Софийската света гора , така и въпросът за местни (отседнали) или пътуващи книжовници . Нека малко изпреварим изложението на докторантката . От създателите на около 100 книги само трима книжовници са с творческа биография , която под етикета на духовно звание създава престава за личността – това са Пимен Зографски , поп Пейо и поп Матей . Автограф има само един от тримата – Пимен . За всички останали разполагаме най – много само с имена и подписи от летописни бележки . Без коментар са оставени самоопределянето - *сърбин* като автобиографични бележки за родово самосъзнание - на книжовници като поп Йоан от Кратово , поп Петър . Компетентна езикова консултация би посочила осъзнати от книжовниците езикови разлики между изводите още през XIV в . Подобни примери отбелязва П . Сирку . У Константин Костенечки също има някои бележки . Малко познати и използвани са документи на Propaganda Fide от XVII в . , в които южни славяни за забава и поучение правят речници с разночетения на родните си езици . А поп *Йоан от Кратово работи в среда , в която е “ сърбин “* . Цитираните в изследването негови обращения и епитети са белег на висок етикет на общуване , чийто формули най – често са преведени от гръцки . Те говорят за високото образование и обществена среда , а в изследването на Цвета

Кацарова трябва да намерят точно обяснение . Все пак колко биха били книгите , обслужвали църквите на митрополитското седалище София ?

“ Художествени принципи в ръкописната украса “ , се разгледат особеностите на балканския плетеничен и неовизантийски стил . Тук Цвета Кацарова редактира и отхвърля определението “ нови “ . Приемам тази корекция . На мнение съм , че в декоративните стилове е възможно да се установи някакво относително начало , което докторантката отбелязва . Но във византийското изкуство , особено в приложното , орнаментиката трайно запазва непроменени мотиви , доминиращи различно в различни стилове . Ото Демус например констататива , че висящите кръгли обеци в мозаечния портрет на императрица Теодора в Равена , след VI в . не могат да служат при датирание поради перманентно им присъствие в различни хоризонти на археологията . Такава е и простата двуремъчна плетеница – знае се кога се появява , но се употребява от поп Пунчо и даскал Тодор Пирдопски ! Локално е вероятно да има перманентно срещани мотиви в различни по стил орнаментални композиции , но тяхната семантика извън атрибутирания стил е проучване на частен случай . Мисля , че у Цвета Кацарова изразът “ формиране на **нови** художествени **принципи** “ през XV - XVI в . трябва да се промени в “ **нови правила** “ изхождайки от lat. Regula “ мерило , **правило** ; прен . – принцип “ и Principus с първо значение “ основно , основно начало ; прен . – правило “ . Бележката е с оглед на чуждоезчен превод на двете думи . Намирам , че уточнението има смисъл и с оглед на запазени правила в композицията на орнаментиката и колорита , общи за украсената книга , дърворезбата, архитектурата (стенописи и щукове) – докторантката привежда и илюстрира подобни случаи , макар че не е извела композиционни схеми . Тя достига напр. до извода , че орнаментиката в стенната живопис и ръкописите от Софийско е различна – важен извод за различни декоративни модели и естетика .

Декоративни сходства са посочени и с кирилската старопечатна книга , но без специално внимание към някои шрифтови влияния в писмото на текста , формула за съобщаване на годината в приписките и др.

Тезата на докторантката следва правилото “ от общото към частното “ . Така са анализирани и групирани в хронологичен ред ръкописите от XV , XVI , XVI – XVII векове. Миниатюрите на четиримата евангелисти са специално разгледани като художествен похват и колорит , като би могло да се очаква някакво обяснение за предпочитания гваш , место работа с грундиране и пластично полагане на мазките . В уникалното майсторство на Йоан Кратовски, класическа технология използвана в заставките е съвместена с гваш техника при инициалите и малките заставки . Във всеки случай , зависимостта между цената на илюминирана книга , нейното утилитарно предназначение и качеството на вложените материали е подчертано в изследването и с включване на металния обков–подвързия на напрестолни евангелия . Изкуство на линията , графиката в миниатюрата и орнаментиката в книгите на XVI в. предхожда синкретизма на следващите столетия , срв Албум .

В последната глава на дисертацията се предлагат някои нови съображения за връзките между софийските книжовници , Рилският манастир и Търново , Кратово . След втората половина на XVI в. е добре да се има предвид охранявания път за Рилския манастир през Самоков .

На стр. 150 – 152 Софийската калиграфско –художествена школа е представена с типове заставки разпределени в количествени групи на “заставки пано “ и “ заставки рамки “ . Друга таблица , стр. 184 -185 показва връзката между Софийската и Кратовската книжовни школи през XVI в. За цитираните ръкописа са дадени размерите и обема . Това е перспективна идея , която би дала възможност да се достигне до цената на книгата при централизирания държавен турски внос на хартия през епохата . Както и да се провери доколко размерите на книгите спазват по –

старо форматиране или въвеждат тези на първопечатната книга . Композицията текст/украса на текста би се повлияла без съмнение от производственото задание , тук срв. данни обем/формат на четириевантеля от разглеждания период. Онагледяването на направените анализи е дадено в Приложения към основното книжно тяло на труда и в отделен Албум с фотоси .

Приложенията започват с атрибутиране на типовете заставки , стр. I - XV . Тук е задължително да бъдат направени поправки в описанията , поради допуснати неясноти . Таблиците XVI –XXXI в колона 1 също се нуждаят от унифициране на езика и изборът на данни. Това изискване към доктората не омаловажава препоръката за публикуване на целия илюстративен дял и на обясненията към него ! Препоръчвам в бъдещите изследвания на докторантката да се ползват за османския период проучванията на Христо Матанов , публикации на осmano – турски документи , както и образци на ирано – персийското изкуство от XV – XVII век . Особено когато става дума за София в същата епоха .

Основни приноси в изследването на Цвета Кацарова са следните. Въведени са 7 нови ръкописа и са атрибутирани наново голяма част от стоте книги свързани със софийското книжовно средище . Уточнени са и са разширени примерите за влияние на първопечатната книга . Използвани са резултати от **езиково** – литературни (така !) и кодикологични анализи . В някои случаи - за пръв път от авторката .

Въз основа на професионално направения анализ на 100 кодекса , доказващи “Художественото оформяне на ръкописите от Софийското книжовно средище XV – XVI в.“ като самостоятелна изява на книжовници работили в този район , препоръчвам на почитаемото Жюри труда на Цвета Вилдова Евлогиева-Кацарова за присъждане на образователната и научна степен “ доктор ”.

София , 29 май 2014 г.

Елена Коцева

